

## TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI TAHLIL QILISH VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Mamarejabova Sevinch Nodirjon qizi  
talaba, Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti

Abduvahobov Shaxzod Xolmo'min o'g'li  
Assistent, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

### Annotatsiya

Ushbu maqolada bank tizimidagi kredit risklari va muommoli kreditlar bilan ishlash masalalari bo'yicha mavjud ishlarning tahlili va qonunchilik doirasida ko'rilayotgan chora-tadbirlarning analizi qilingan bo'lib, ushbu sohada kredit berish va qaytarib olish tizimining samarali faoliyatini ta'minlash haqida ba'zi tavsiyalar ham berib o'tilgan.

**Kalit so'zlar:** tijorat banklari, aktivlar, kredit portfellari, kredit, risk, muddati o'tgan to'lovlar.

### Kirish

O'zbekiston Respublikasi hududida xo'jalik yurituvchi subyektlarga kredit berish tijorat banklari tomonidan "Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi" qonun asosida va boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Kreditlar O'zbekiston Respublikasining "Korxonalar to'g'risidagi" qonuniga asosan kredit o'z kapitali va mustaqil balansiga ega, yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektlarga beriladi. Kredit qarz oluvchi va qarz beruvchi o'rtasidagi pul mablag'ini to'lovlilik, muddatlilik, maqsadlilik va qaytarib berishlik asosida vaqtincha foydalanishga berish bilan bo'g'liq iqtisodiy munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy sektorni izchil isloh qilish davomida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi va natijada ilg'or bank biznesini yuritish hamda ushbu sektorda raqobat muhitini kuchaytirish uchun zarur huquqiy shart-sharoitlar yaratildi.

Xususan, xalqaro standartlarga muvofiq keladigan va moliyaviy sohaga xorijiy investitsiyalar kirish uchun mos huquqiy muhitni yaratadigan O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida" gi,



“Banklar va bank faoliyati to’g’risida” gi, “ Valyutani tartibga solish to’g’risida “ gi hamda “To’lovlar va to’lov tizimlari to’g’risida” gi yangilangan qonunlari qabul qilindi.

Shu bilan birga, bank sohasidagi hozirgi holat tahlili bank sektorida davlatning yuqori darajadagi aralashuvi, davlat ishtirokidagi banklarda menejment va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatining yetarli emasligi, iqtisodiyotda moliyaviy vositachilikning past darajasi kabi bank sektorini iqtisodiy yangilanishlar va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda takomillashtirishga to’sqinlik qilayotgan qator tizimli muommolar mabjudligini ko’rsatmoqda.

Ayni paytda mamlakatimizda ham ilmiy-nazariy hamda amaliyotchi olimlar tomonidan “muommoli kredit” tushunchasi avvalgiga qaraganda ko’proq bahs va munozaralarga sabab bo’lmoqda. Bu, albatta, bejizga emas, chunki bugungi kunda Respublikamiz tijorat banklarining kredit portfelida muommoli kreditlarning ulushi, uni kamaytirish choralari ko’rilganiga qaramasdan, anchagina yuqori foizni tashkil etmoqda.

Bugungi kunda ko’pgina rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida umidsiz qarzlarning ko’payishi muommosiga duch kelayotganligi tufayli banklarning kredit riskarini oldini olish va ular bilan ishlash tizimini takomillashtirish masalasi hozirgacha dolzarb bo’lib kelmoqda. Shuning uchun kreditorlar bilan bir vaqtda mijozlar tomonidan kreditni qaytarish bo’yicha o’z yechimini topmagan muommolar mavjud.

Adabiyotlar tahlili

Tijorat banklarida muddati o’tgan kreditlar bilan ishlash va ularning portfelini boshqarish samaradorligini oshirish masalari bir qator xorijiy olimlarning iolmiy tadqiqotlarida o’rganilgan va kredit portfeli tushunchasiga turli tomondan yondashishgan. Masalan amerikalik iqtisodchilarKris, Barlton, Diana, Mak Noton kredit portfeli- bu kreditlarni turkumlashni o’z ichiga oladi deb hisoblashgan.

Shuningdek, n.Sokolinskaya : “ kredit portfeli qisqa va uzoq muddatli kreditlar yig’indisidan iborat “- deb ta’riflaydi. Bu ta’rifda asosiy e’tibor kreditning muddatiga qaratilgan . Bu holat kredit holatini mohiyatini to’la ochib bermaydi. Chunki bank tomonidan berilgan kreditlarning muddatini belgilab qo’yilishi va unga rioya qilinishi faqat kredit klassifikatsiyasini sifatini aniqlashda muhim omil bo’lishi mumkin.



O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham bu borada qator izlanishlar olib borishgan, xususan, SH.Z.Abdullayevaning fikriga ko'ra, banklarning muddati o'tgan kreditlari- bu turli xil kredit risklariga asoslangan muayyan mezinlarga qarab turkumlashgan kreditlarning qaytarilishida yo'l qo'yilgan kamchiliklar bo'lib, asta-sekin umumiy bank aktivlarning standard holiga ta'sir qiladi deb aytadi. Iqtisodchi olim o'z ta'rifida kreditlarning ma'lun bir mezonlar asosida turkumlanishiga, shu bilan birga, kredit risklariga alohida to'xtalib o'tgan.

Yuqorida ko'rib chiqilgan ma'lumotlarni o'ziga xos jihatlarini tahlil qilgan holda, muddati o'tgan kredit tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: "bankning kredit portfeli- bu bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur asos sanalib, bank tomonidan berilgan jami kreditlarni yig'indisini o'zida ifodalaydi. Uning turli shakllarida kreditorning belgilangan qarzni kech to'lashi yoki to'lamlasligi va bunda vaqt omilining suistemol qilinishi asosiy obyekt bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, banklar faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy o'rinni egallaganligi tufayli ularning kredit paketlarini to'g'ri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kredit operatsiyalarini olib borishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar banklar daromadining kamayishiga, ba'zi hollarda ularning sinishiga olib keladi. Shu sababli, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarsali faoliyatining garovidir".

Yuqorida o'rganilgan holatlarga asoslanib, Respublikamiz tijorat banklarida muddati o'tgan kreditlarni boshqarish samaradorligini oshirish yo'llarini izlash bo'yich izlanishlar olib borishdir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

Mazkur tadqiqotda statistimk jadval va grafiklar, analitik taqqoslash, mantiqiy va taqqoslama tahlil, guruhlash usullari hamda mavzuga oid xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlaridan keng foydalanilgan.

Shuningdek, maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida umumiqtisodiy adabiyot hamda ilmiy maqolalar, iqtisodchi olimlarning tijorat banklarida muddati o'tgan kreditlarni samarali boshqarish bo'yich izlanishlari, olimlar va soha vakillari bilan suhbat, ularning bu sohadagi bilimlari, yozma va og'zaki fikr-mulohazalarini tahlil qilish, jarayonlarni kuzatish, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashish orqali ba'zi xulosa, taklif va tafsiyalar berilgan. Mavzuni o'rganish jarayonida





umumiqtisodiy usullar bilan bir qatorda ma'lumotlarni tizimlash bo'yicha yondashuvlar, ya'ni taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni jamlash hamda tizimli tahlil qilish kabi usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar

Fikrimizcha, muommoli kredit deganda, "substandard", "shubhali", "umidsiz" kreditlar sifatida tasniflangan kreditlar tushuniladi. O'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, muommoli kreditlar kredit risklarining amalda yaqqol namoyon bo'lishi natijasidir, chunki bu bank tomonidan kredit risklarini to'g'ri boshqara olmaslik natijasi hisoblanadi. "Muommoli kredit" tushunchasi "kredit risklari" kategoruyasi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli muommoli kreditlar mohiyatini ochishda bank kredit risklarining iqtisodiy mazmuniga to'xtalib o'tish o'rinli bo'ladi. Bu yuqorida qo'yilgan maqsadga erishishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Tijorat banklarida vujudga keladigan kredit riskining asosiy qismi mamlakatdagi ayrim bir tarmoqdagi mahsulotga bo'gan talab va ishlab chiqarishning pasayib ketishi ehtimoli bilan uzviy bog'liqdir. Bularga qo'shimcha ravishda bank kredit riski darajasiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

-bank kredit faoliyatining iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga tez moslashadigan, shuningdek, o'z mahsulotiga elastic talabga ega bo'lgan va ishlab chiqarishning qaysidir bir tarmoq yoki doirada to'planish darajasi. Bu bank mijozlarning ma'lum tarmoqlarda yoki hududiy grafiklarda, ayniqsa, bozor o'zgaruvchanligi ta'sirchan to'planish bilan bog'liqdir;

-bank faoliyatining kam o'rganilgan, yangi noan'anaviy tarmoq va shakllarda to'lanish darajasi;

-bank amaliyotga yangi xizmat turlarini qisqa muddat davomida ko'p miqdorda tatbuq etilishi yangi bank xizmatlariga bo'lgan talabning ozligidan bank salbiy natija olishi mumkin;

-yaqin muddat ichida yangi taklif qilingan mijozlarning ko'pligi;

-kredit va boshqa bank shartnomalrining ko'pchiligini o'zi ma'lum bir qiyinchiliklarga ega mijozlarga to'g'ri kelishi va boshqalar.

Amaldagi qonunchilikda bank kredit portfeli muntazam ravishda tahlil va audit qilinishi ko'rsatib o'tilgan bo'lib, bunda kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosatiga va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish jarayonlariga, garovni



rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilishiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Oo'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi tomonidan 1998-yil 9-noyabrda tasdiqlangan 242-sonli "Aktivlar sifatini tasniflash, mumkin bo'lgan yo'qotishlar bo'yicha tijorat banklari tomonidan zaxiralar tashkil qilish va undan foydalanish qoidasi" ga asosan tijorat banklari tomonida beriladiga kreditlarga yuqorida keltirilga mezonlar bo'yicha "yaxshi", "standard", "substandard", "shubhali", "umidsiz" yoki "ishochsiz" kreditlarga tasniflanadiaktivlar sifati bo'yicha tasniflanib, har bir hisobot davrida ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar tashkil qilinib boriladi. Bu zaxiralar bankning taqsimlanmagan foydasi hisobidan kredit qo'yilmasining o'sha davrdagi qoldig'iga nisbatan shakllantiriladi.

1-rasm. Kreditlarning sifati bo'yicha shakllantirilishi lozim bo'lgan zaxiralar me'yorlari

Kreditlarning sifati bo'yicha tasniflanishi	Ehtimoliy yo'qotishlar bo'yicha zaxiralar uchun ajratmalar normasi
yaxshi	0%
standard	10%
substandard	25%
Shubhali	50%
umidsiz	100%
Umidsiz( muddati o'tgan va sud jarayonidagi kreditlar)	150%

O'zbekiston Respublikasi bank tizimida aktivlar bo'yicha ehtinoliy zaxiralar yaratish borasidagi amaldagi me'yoriy hujjatlarga tegishli o'zgartirishlar kiritilgan. Jumladan, 2020-yil 13-iyunda Markaziy bank boshqaruvining "Aktivlar sifatini tasniflash, tijorat banklari tomonidan ular bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralarni shakllantirish va undan foydalanish tartibiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" gi 34/5 qarori qabul qilingan

Statistik ma'lumotlarga qaraganda 2022-yilda tijorat banklarining muommoli kreditlari kamayib, 17,1 trln so'mni tashkil qilgan.

Muommoli kredit ulushi " O'zagroeksportbank" da kamaygan bo'lsa, "Ravnaq bank" da 72,3% ga yetgan.

Yangi kiritilgan o'zgarishlarga ko'ra, Markaziy bank tijorat banklari kredit portfelini tahlil qilgan holda, tijorat banklariga qo'shimcha ravishda aktivlar bo'yicha



ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar shakllantirish yuzasidan ijro etish majburiy bo'lgan ko'rsatmalr yuborishi mumkin. Bundan tashqari, yangi kiritilgan o'zgarishlar va qo'shimchalarga ko'ra, bank tomonidan ajratilayotgan barcha kreditlar bo'yicha to'lovlar kredit shartnomasining amal qilish muddatiga taqsimlangan hoda bo'lib-bo'lib to'lanishi belgilab qo'yilgan.

Bugungi kunda Respublikamizda tijorat banklari kredit qo'yimalari yetarli darajada diversifikatsiyalangan bo'lib, Respublika bank tizimida iqtisodiyot bilan bog'liqxatarlar mo'tadil darajada shakllangan.

### Xulosa va muhokamalar

Bizning fikrimizcha, mamlakatimiz tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarni muommoli kreditlarga aylanmasligini oldini olish maqsadida quyidagi takliflarni keltirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

-banklarga kredit uchun kelib tushgan arizalarga atroflicha yondashuv, ya'ni dastlabki monitoringni to'g'ri va mukammal amalga oshirish. Bu yerda birinchi navbatda mijozning xarakteriga, uning moliyaviy ahvoriga biznes hamkorlari orasidagi mavqeyiga hamda sohadagi tajribasiga asosiy e'tiborni aratish lozim;

-kredit arizasini ko'rib chiqilayotgan davrda mijoz tomonidan bankkataqdim etilayotgan hujjatlar to'liqligini va ularning to'g'riligini tekshirish. Kredit bo'limi xodimi tomonidan mijozning ahvoli to'liq o'rganilishi va xolisona baho berilishi zarur;

-kredit ajratilgan davrdan boshlab mijozning biznes rejasi qanday borayotganligi va hisob raqamidagi pullarni nazorat qilib borish;

-kredit ta'minoti sifatida taqdim etilgan mol-mulkni sharoitini doimiy ravishda tahlil qilib borish;

- kredit ta'minoti sifatida uchinchi shaxsning kafillik shartnomasi taqdim etilgan bo'lsa, kafilning moliyaviy sharoitlarini har chorakda bir marta o'rganib chiqish va boshqalar.

Qo'shimcha sifatida fikrimizcha tijorat banklarida muommoli kreditlarni samarali boshqarishda va risklarni oldini olishda quyidagi bir qator omillarni hisobga olish zarur:

Bank aktivlari sifati ustidan doimiy, ta'sirchan monitoring olib borish, bank aktivlari bilan bog'liq muommoli holatlarni dastlabki boshqichlarda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash;





Banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali tavkkalchiliklarni samarali boshqarisiga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib ularga zarur o'zgartirishlar kiritib borish;

Bank kredit siyosati va kreditlash tamoyillari shartlariga rioya etishini nazorat qilish.

### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'risida O'zbekiston respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.05.2020 yildagi PF-5992-son <https://lex.uz/uz/docs>
2. Vazirlar Mahkamasining << Banklarning kreditlari bo'yicha qarzdorlik o'z vaqtida qaytarilmagan taqdirda undiruvni qarzdorning likvidli mol-mulkiga qaratish tartibini tasdiqlash to'g'risida >> gi 422-sonli Qarori, 04.12.2002-yil
3. Karimov I.A. 2021-yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. //Xalq so'zi, 2021-yil 17-yanvar N 13
4. Abdullayeva Sh.Z. Bank risklari va kreditlash. T.: Moliya, 2012, 124-6.
5. Пещанская И В Организация деятельности коммерческого банка :Учебное пособие. – М.:ИНФРА-М , 2001,33-6.
6. Роуз П. Банковский менеджмент. Пер. с англ. – М.: Дело, 2019, 192-б.
7. Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarish. Sh.Abdullaeva, Z,Safarova. Moliya 2020
8. Управление деятельностью коммерческого банка(банковский менеджмент)/ Под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И.Лаврушина. – М.: Юристъ, 2002, 456-б
9. O\_zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari, 2020-2021 yillar
10. Azlarova Aziza Axrorovna —Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalaril —Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2018 yil 3-b
11. Saeid Khajeh Dangolania. The impact of information technology in banking system (A case study in bank Keshavarzi Iran) // Procedia - social and behavioral sciences, Vol. 30, 2011. – 13-16 p.
12. Goyal J., Singh M., Singh R., Aggarwal A. Efficiency and technology gaps in Indian banking sector: Application of meta-frontier directional distance function DEA approach // The Journal of finance and data science, Vol. 5 (2019), 156-172.

